ΑΠΟΦΑΣΗ ΤΟΥ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟΥ
της 1ης Δεκεμβρίου 1998 *

Στην υπόθεση C-326/96,

που έχει ως αντικείμενο αίτηση του Employment Appeal Tribunal, London, προς το Δικαστήριο, κατ' εφαρμογήν του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ, με την οποία ζητείται, στο πλαίσιο της διαφοράς που εκκρεμεί ενώπιον του αιτούντος δικαστηρίου μεταξύ

B. S. Levez

και

T. H. Jennings (Harlow Pools) Ltd,

η έκδοση προδικαστικής αποφάσεως ως προς την ερμηνεία του άρθρου 119 της Συνθήκης ΕΚ, καθώς και των άρθρων 2 και 6 της οδηγίας 75/117/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 10ης Φεβρουαρίου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν την εφαρμογή της αρχής της ισότητος των αμοιβών μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 42)

* Γλώσσα διαδικασίας: η αγγλική.

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ,

συγκείμενο από τους G. C. Rodríguez Iglesias, Πρόεδρο, J.-P. Puissochet, G. Hirsch και P. Jann, προέδρους τμήματος, G. F. Mancini (εισηγητή), J. C. Moitinho de Almeida, J. L. Murray, D. A. O. Edward, H. Ragnemalm, R. Schintgen και K. M. Ιωάννου, δικαστές,

γενικός εισαγγελέας: P. Léger
γραμματέας: H. A. Rühl, κύριος υπάλληλος διοικήσεως,

λαμβάνοντας υπόψη τις γραπτές παρατηρήσεις που κατέθεσαν:

— η B. S. Levez, εκπροσωπούμενη από τον David Pannick, QC, και την Dinah Rose, barrister, κατ' εντολήν της Pauline Matthews, solicitor,

— η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπούμενη από τη Lindsey Nicoll, του Treasury Solicitor's Department, επικουρούμενη από τον Nicholas Paines, barrister,

— η Γαλλική Κυβέρνηση, εκπροσωπούμενη από τις Catherine de Salins, υποδιευθύντρια στη Διεύθυνση Νομικών Υποθέσεων του Υπουργείου Εξωτερικών, και Anne de Bourgoing, chargé de mission στην ίδια διεύθυνση,

— η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, εκπροσωπούμενη από τους Christopher Docksey και Marie Wolfcarius, μέλη της Νομικής Υπηρεσίας,

έχοντας υπόψη την έκθεση ακροατηρίου,

αφού άκουσε τις προφορικές παρατηρήσεις της B. S. Levez, εκπροσωπηθείσας από τους David Pannick και Dinah Rose, κατ' εντολήν της Pauline Matthews, της

T. H. Jennings (Harlow Pools) Ltd, εκπροσωπηθείσας από τον Jason Coppel, barrister, της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου, εκπροσωπηθείσας από τον Nicholas Paines, της Γαλλικής Κυβερνήσεως, εκπροσωπηθείσας από την Anne de Bourgoing, της Ιρλανδικής Κυβερνήσεως, εκπροσωπηθείσας από τις Mary Finlay, SC, και Eileen Barrington, barrister, και της Επιτροπής, εκπροσωπηθείσας από τον Christopher Docksey, κατά τη συνεδρίαση της 3ης Μαρτίου 1998,

αφού άκουσε τον γενικό εισαγγελέα που ανέπτυξε τις προτάσεις του κατά τη συνεδρίαση της 12ης Μαΐου 1998,

εκδίδει την ακόλουθη

Απόφαση

1 Με διάταξη της 14ης Αυγούστου 1996, η οποία περιήλθε στο Δικαστήριο στις 4 Οκτωβρίου 1996, το Employment Appeal Tribunal, London, υπέβαλε, δυνάμει του άρθρου 177 της Συνθήκης ΕΚ, δύο προδικαστικά ερωτήματα ως προς την ερμηνεία του άρθρου 119 της ιδίας Συνθήκης, καθώς και των άρθρων 2 και 6 της οδηγίας 75/117/ΕΟΚ του Συμβουλίου, της 10ης Φεβρουαρίου 1975, περί προσεγγίσεως των νομοθεσιών των κρατών μελών που αφορούν την εφαρμογή της αρχής της ισότητος των αμοιβών μεταξύ εργαζομένων ανδρών και γυναικών (ΕΕ ειδ. έκδ. 05/002, σ. 42, στο εξής: οδηγία).

2 Τα ερωτήματα αυτά ανέκυψαν στο πλαίσιο διαφοράς μεταξύ της B. S. Levez και του πρώην εργοδότη της, T. H. Jennings (Harlow Pools) Ltd (στο εξής: Jennings Ltd), σχετικά με την αναδρομική καταβολή αμοιβών μη εισπραχθεισών εξ αιτίας δυσμενούς διακρίσεως λόγω φύλου.

Το κοινοτικό δίκαιο

3 Δυνάμει του άρθρου 2 της οδηγίας, «Τα Κράτη μέλη εισάγουν στην εσωτερική έννομη τάξη τους τα αναγκαία μέτρα προκειμένου να καταστεί δυνατόν για κάθε εργαζόμενο, που θεωρεί ότι αδικείται από την μη εφαρμογή της αρχής της ισότητος των αμοιβών, να διεκδικεί τα δικαιώματά του διά της δικαστικής οδού, αφού ενδεχομένως, προσφύγει σε άλλα αρμόδια όργανα.»

4 Κατά το άρθρο 6 της οδηγίας, «Τα Κράτη μέλη λαμβάνουν, ανάλογα με τις εθνικές συνθήκες και το νομικό τους σύστημα, τα αναγκαία μέτρα για την εξασφάλιση της εφαρμογής της αρχής της ισότητος των αμοιβών. Μεριμνούν για την ύπαρξη αποτελεσματικών μέσων που να επιτρέπουν την τήρηση της αρχής αυτής.»

Η εθνική νομοθεσία

5 Στο Ηνωμένο Βασίλειο, δυνάμει του άρθρου 1, παράγραφος 1, του Equal Pay Act του 1970 (νόμου περί ισότητας των αμοιβών, στο εξής: EPA), οι συμβάσεις εργασίας των γυναικών λογίζονται ως περιέχουσες ρήτρα ισότητας.

6 Το άρθρο 2, παράγραφος 5, του EPA προβλέπει ότι, στο πλαίσιο αγωγής σχετικής με την παράβαση ρήτρας ισότητας (συμπεριλαμβανομένων των αγωγών που ασκούνται ενώπιον του Industrial Tribunal), οι γυναίκες δεν δικαιούνται να απαιτήσουν την αναδρομική καταβολή αμοιβής ή αποζημίωση για χρόνο προγενέστερο των δύο ετών από την ημερομηνία ασκήσεως της αγωγής (στο εξής: επίδικος κανόνας).

7 Από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι ο EPA δεν παρέχει στο Industrial Tribunal τη δυνατότητα να επιμηκύνει τον χρόνο αυτόν.

8 Ωστόσο, σύμφωνα με τις πληροφορίες που παρέσχε η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, οι ενδιαφερόμενοι που βρίσκονται στην κατάσταση της B. S. Levez μπορούν να ασκήσουν αγωγή ενώπιον του County Court επικαλούμενοι τόσο τον EPA όσο και τη δόλια συμπεριφορά του εργοδότη τους.

Το ιστορικό της διαφοράς

9 Τον Φεβρουάριο του 1991, η B. S. Levez προσλήφθηκε ως προϊσταμένη γραφείου στοιχημάτων ιπποδρομιών ανήκοντος στην Jennings Ltd. Ο ετήσιος μισθός της ανερχόταν σε 10 000 λίρες στερλίνες (UK£). Τον Δεκέμβριο του 1991, διορίστηκε προϊσταμένη σε άλλο γραφείο της Jenninigs Ltd, διαδεχθείσα άνδρα υπάλληλο ο οποίος ελάμβανε ετήσιο μισθό 11 400 UK£ από τον χρόνο της προσλήψεώς του, τον Σεπτέμβριο του 1990, έως την αποχώρησή του, τον Οκτώβριο του 1991.

10 Σύμφωνα με το διάταξη περί παραπομπής, δεν αμφισβητείται ότι ο άνδρας προκάτοχος της B. S. Levez και η ίδια είχαν προσληφθεί για την ίδια εργασία. Επιπλέον, είναι δεδομένο ότι σε όλα τα γραφεία της Jennings Ltd ίσχυαν κοινές συμβατικές ρήτρες για όλους του προϊσταμένους γραφείου.

11 Ωστόσο, ο μισθός της B. S. Levez αυξήθηκε σε 10 800 UK£ μόλις στις 30 Δεκεμβρίου 1991, ο δε εργοδότης της της είχε δηλώσει ψευδώς ότι ο άνδρας προκάτοχός της εισέπραττε αυτόν τον μισθό. Μόνον από τον Απρίλιο του 1992 χορηγήθηκε στην B. S. Levez αύξηση μισθού και ο μισθός της ανήλθε σε 11 400 UK£.

12 Αφού αποχώρησε από την Jennings Ltd τον Μάρτιο του 1993, η B. S. Levez ανακάλυψε ότι, έως τον Απρίλιο του 1992, εισέπραττε μισθό κατώτερο από αυτόν του άνδρα προκατόχου της. Κατόπιν αυτού, άσκησε, στις 17 Σεπτεμβρίου 1993, αγωγή βάσει του EPA ενώπιον του Industrial Tribunal. Στις 25 Ιουλίου 1994, το δικαστήριο αυτό έκρινε ότι η B S. Levez μπορούσε να απαιτήσει μισθό 11 400 UK£ από την ημερομηνία αναλήψεως υπηρεσίας, ήτοι τις 18 Φεβρουαρίου 1991, και υποχρέωσε την Jennings Ltd να της καταβάλει αναδρομικώς τα ποσά που αντιστοιχούσαν στον μη καταβληθέντα μισθό.

13 Ωστόσο, με επιστολή της 26ης Ιουλίου 1994 προς τη Γραμματεία του Industrial Tribunal, η Jennings Ltd υποστήριξε ότι ένα μέρος της αποφάσεως αντέβαινε στον EPA. Δεδομένου του χρονικού ορίου των δύο ετών που ορίζει ο επίδικος κανόνας και επισημαίνοντας ότι το δικόγραφο της αγωγής της B. S. Levez ενώπιον του Industrial Tribunal κατατέθηκε στις 17 Σεπτεμβρίου 1993, η Jennings Ltd υποστήριξε ότι το εν λόγω δικαστήριο δεν μπορούσε να επιδικάσει αναδρομικές αμοιβές για χρόνο προγενέστερο της 17ης Σεπτεμβρίου 1991 και ζήτησε από τον πρόεδρο του Industrial Tribunal να επανεξετάσει τις ημερομηνίες που αναφέρονταν στην απόφαση.

14 Με έγγραφο της 12ης Αυγούστου 1994, ο πρόεδρος του Industrial Tribunal αναγνώρισε ότι, σύμφωνα με το άρθρο 2, παράγραφος 5, του EPA, η B. S. Levez δεν μπορούσε να απαιτήσει αναδρομικώς αμοιβές για τον προ της 17ης Σεπτεμβρίου 1991 χρόνο, ήτοι για περίοδο πέραν των δύο ετών προ της ημερομηνίας ασκήσεως της αγωγής της.

15 Από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι η απόφαση του Industrial Tribunal δεν τροποποιήθηκε επισήμως. Ωστόσο, αντίγραφο της εν λόγω επιστολής απεστάλη στην B. S. Levez. Στις 22 Αυγούστου 1994, η B. S. Levez άσκησε έφεση κατά της αποφάσεως του Industrial Tribunal ενώπιον του Employment Appeal Tribunal, υποστηρίζοντας ότι η απόφαση περί καθορισμού της 17ης Σεπτεμβρίου 1991 ως ημερομηνίας από την οποία έπρεπε να καταβληθούν αναδρομικές αμοιβές αντέβαινε στο κοινοτικό δίκαιο. Η εφεσείουσα θεωρεί, συγκεκριμένα, ότι μπορούσε να απαιτήσει ίση αμοιβή από την ημερομηνία κατά την οποία άρχισε να εργάζεται στην Jennings Ltd, ήτοι τις 18 Φεβρουαρίου 1991. Μετά την επίδοση της εφέσεως, υπέρ της εφεσείουσας παρενέβη η Equal Opportunities Commission, η οποία επέδωσε τροποποιημένο δικόγραφο εφέσεως, λαβούσα την προς τούτο άδεια στις 12 Οκτωβρίου 1995.

Τα προδικαστικά ερωτήματα

16 Υπ' αυτές τις συνθήκες, το Employment Appeal Tribunal αποφάσισε να αναστείλει τη διαδικασία και να υποβάλει στο Δικαστήριο τα ακόλουθα προδικαστικά ερωτήματα:

«1) Συμβιβάζεται με το κοινοτικό δίκαιο η εφαρμογή, στο πλαίσιο αγωγής διώκουσας την ίση αμοιβή για όμοια εργασία χωρίς διάκριση λόγω φύλου, κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος επιτρέπει στην ενάγουσα που ζητεί αναδρομική καταβολή αμοιβής ή αποζημίωση λόγω παραβιάσεως της αρχής της ισότητας των αμοιβών να προβάλει απαίτηση μόνον για το χρονικό διάστημα των δύο ετών πριν από την ημερομηνία ενάρξεως της δίκης, ενόψει του ότι:

α) αυτός ο κανόνας του εθνικού δικαίου εφαρμόζεται επί όλων των απαιτήσεων για ίση αμοιβή χωρίς διάκριση λόγω φύλου, αλλά δεν ισχύει για κανένα άλλο είδος απαιτήσεων·

β) κανόνες ευνοϊκότεροι για τους ενάγοντες από την άποψη αυτή εφαρμόζονται στις άλλες απαιτήσεις που εμπίπτουν στο πεδίο εφαρμογής του εργατικού δικαίου, περιλαμβανομένων και των απαιτήσεων που έχουν σχέση με μη τήρηση της συμβάσεως εργασίας, φυλετικές διακρίσεις όσον αφορά την αμοιβή, παράνομη παρακράτηση αποδοχών, καθώς και με διακρίσεις λόγω φύλου όσον αφορά άλλα θέματα άσχετα προς την αμοιβή·

γ) τα εθνικά δικαστήρια δεν έχουν την ευχέρεια να επιμηκύνουν το χρονικό διάστημα των δύο ετών σε καμία περίπτωση, έστω και αν η ενάγουσα καθυστέρησε να ασκήσει την αγωγή της λόγω του ότι ο εργοδότης της εσκεμμένως της απέκρυψε το ύψος της αμοιβής που καταβάλλεται στους άνδρες εργαζομένους που παρέχουν όμοια εργασία με τη δική της;

2) Ειδικότερα, ενόψει της πάγιας νομολογίας του Δικαστηρίου, σύμφωνα με την οποία τα δικαιώματα που αντλούνται από την άμεση εφαρμογή του κοινοτικού δικαίου πρέπει να διασφαλίζονται με ένδικες προσφυγές υπό τις προϋποθέσεις που καθορίζονται από το εθνικό δίκαιο, υπό τον όρο, μεταξύ άλλων, ότι οι προϋποθέσεις αυτές δεν είναι λιγότερο ευνοϊκές από αυτές που αφορούν παρόμοιες προσφυγές του εσωτερικού δικαίου, πώς πρέπει να ερμηνεύεται η έκφραση "παρόμοιες προσφυγές του εσωτερικού δικαίου" στην περίπτωση αγωγής διώκουσας ίση αμοιβή, όταν οι προϋποθέσεις που καθορίζει η εθνική νομοθεσία περί εφαρμογής της αρχής της ισότητας των αμοιβών διαφέρουν από τις προϋποθέσεις που καθορίζονται από άλλες εθνικές διατάξεις στον τομέα του εργατικού δικαίου, περιλαμβανομένων και των διατάξεων που αναφέρονται στη μη τήρηση της συμβάσεως εργασίας, στις φυλετικές διακρίσεις, στην παράνομη παρακράτηση αποδοχών, καθώς και στις διακρίσεις λόγω φύλου όσον αφορά άλλα θέματα άσχετα προς την αμοιβή;»

Επί του πρώτου ερωτήματος

17 Ενόψει των πληροφοριών που παρασχέθηκαν στο Δικαστήριο, με το πρώτο ερώτημα του αιτούντος δικαστηρίου πρέπει να νοηθεί ότι ερωτάται αν το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει την εφαρμογή κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος περιορίζει στα δύο έτη προ της ημερομηνίας ενάρξεως της δίκης τον χρόνο για τον οποίο ένας εργαζόμενος μπορεί να ζητήσει την αναδρομική καταβολή αμοιβών ή αποζημίωση λόγω παραβιάσεως της αρχής της ισότητας των αμοιβών, χρόνο ο οποίος δεν μπορεί να επιμηκυνθεί, καίτοι η καθυστέρηση της ασκήσεως της σχετικής αγωγής οφείλεται στο γεγονός ότι ο εργοδότης παρέσχε εσκεμμένως στον ενδιαφερόμενο ανακριβείς πληροφορίες ως προς το ύψος της αμοιβής που εισπράττουν οι εργαζόμενοι του ετέρου φύλου που εκτελούν ανάλογη εργασία με αυτόν.

18 Πρέπει, καταρχάς, να υπομνησθεί ότι, κατά πάγια νομολογία του Δικαστηρίου, ελλείψει συναφούς κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους εναπόκειται να ορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των ενδίκων προσφυγών που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία οι ιδιώτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο, υπό την προϋπόθεση ότι οι κανόνες αυτοί δεν

είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που αφορούν παρόμοιες προσφυγές της εσωτερικής έννομης τάξεως (αρχή της ισοδυναμίας) και δεν καθιστούν αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η κοινοτική έννομη τάξη (αρχή της αποτελεσματικότητας) (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, αποφάσεις της 16ης Δεκεμβρίου 1976, 33/76, Rewe, Συλλογή τόμος 1976, σ. 747, σκέψη 5· 45/76, Comet, Συλλογή τόμος 1976, σ. 765, σκέψεις 13 και 16· της 14ης Δεκεμβρίου 1995, C-430/93 και C-431/93, Van Schijndel και Van Veen, Συλλογή 1995, σ. I-4705, σκέψη 17· της 10ης Ιουλίου 1997, C-261/95, Palmisani, Συλλογή 1997, σ. I-4025, σκέψη 27· της 11ης Δεκεμβρίου 1997, C-246/96, Magorrian και Cunningham, Συλλογή 1997, σ. I-7153, σκέψη 37, και της 15ης Σεπτεμβρίου 1998, C-279/96, C-280/96 και C-281/96, Ansaldo Energia κ.λπ., Συλλογή 1998, σ. I-5025, σκέψη 16).

19 Το Δικαστήριο δέχθηκε έτσι ότι συμβιβάζονται με το κοινοτικό δίκαιο κανόνες του εθνικού δικαίου οι οποίοι προβλέπουν εύλογες αποκλειστικές προθεσμίες για την άσκηση ένδικης προσφυγής, προς το συμφέρον της ασφάλειας δικαίου. Πράγματι, οι προθεσμίες αυτές δεν μπορούν να θεωρηθούν ικανές να καταστήσουν πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την άσκηση των δικαιωμάτων που χορηγεί η κοινοτική έννομη τάξη, έστω και αν, εξ ορισμού, η παρέλευση των προθεσμιών αυτών συνεπάγεται την απόρριψη, εν όλω ή εν μέρει, της ασκηθείσας προσφυγής (βλ., ειδικότερα, προμνησθείσα απόφαση Palmisani, σκέψη 28, απόφαση της 2ας Δεκεμβρίου 1997, C-188/95, Fantask κ.λπ., Συλλογή 1997, σ. I-6783, σκέψη 48, και προμνησθείσα απόφαση Ansaldo Energia κ.λπ., σκέψεις 17 και 18).

20 Συνεπώς, εθνικός κανόνας ο οποίος αναγνωρίζει δικαίωμα απαιτήσεως αναδρομικής καταβολής αμοιβών μόνο για τα δύο έτη προ της ασκήσεως της αγωγής δεν είναι, αυτός καθεαυτόν, επίμεμπτος.

21 Ωστόσο, από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι, στην υπόθεση που αποτελεί το αντικείμενο της κύριας δίκης, η Jennings Ltd δήλωσε ψευδώς στην B. S. Levez ότι ο άνδρας προκάτοχός της εισέπραττε μισθό 10 800 UK£, οπότε ο μισθός της τελευταίας αυξήθηκε, από 30ής Δεκεμβρίου 1991, μόνον έως αυτό το ποσό. Μόνον αργότερα, ήτοι τον Απρίλιο του 1993, ο μισθός της εφεσείουσας στην κύρια δίκη αυξήθηκε σε 11 400 UK£.

22 Κατά την B. S. Levez, είναι πρόδηλον ότι, υπ' αυτές τις περιστάσεις, ο επίδικος κανόνας δεν επιτρέπει ούτε την πλήρη αποζημίωση ούτε την επιβολή πραγματικής κυρώσεως για την παραβίαση της αρχής της ισότητας των αμοιβών, όπως επιβάλλουν τα άρθρα 2 και 6 της οδηγίας. Η B. S. Levez διευκρινίζει, εξάλλου, ότι το αιτούν δικαστήριο δεν διαθέτει καμία διακριτική εξουσία να επιμηκύνει τον χρόνο αυτόν είτε εξ αιτίας της συμπεριφοράς της εφεσίβλητης, η οποία την παραπλάνησε σχετικά με την αμοιβή του άνδρα προκατόχου της, είτε, γενικώς, διότι θα ήταν δίκαιο να το πράξει.

23 Η Επιτροπή θεωρεί επίσης ότι πρέπει να υπογραμμιστούν οι ιδιαίτερες περιστάσεις της υπό κρίση υποθέσεως. Η εφεσείουσα της κύριας δίκης δεν είχε πράγματι, κατά το κρίσιμο χρονικό διάστημα, τη δυνατότητα να προσφύγει δικαστικώς επικαλούμενη την ισότητα των αμοιβών, λόγω του γεγονότος ότι αγνοούσε πλήρως ότι, κατά τον χρόνο εκείνο, υφίστατο δυσμενή διάκριση. Κατά συνέπεια, η δόλια συμπεριφορά του εργοδότη είχε ως αποτέλεσμα να εμποδίσει ολοσχερώς τον εργαζόμενο να ασκήσει το δικαίωμά του επί ίσης αμοιβής, η δε αδυναμία των εθνικών δικαστηρίων να λάβουν υπόψη τους αυτές τις ιδιαίτερες περιστάσεις δεν φαίνεται να δικαιολογείται λογικά από αρχές όπως η αρχή της ασφάλειας δικαίου ή η αρχή της ομαλής διεξαγωγής της δίκης.

24 Αντιθέτως, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου υποστηρίζει ότι η B. S. Levez γνώριζε, τον Δεκέμβριο του 1991, ότι είχε εισπράξει αμοιβή χαμηλότερη από εκείνη του άνδρα προκατόχου της, έστω και αν αγνοούσε την άκριβή έκταση της διαφοράς. Μπορούσε να ασκήσει αγωγή κατά τον χρόνο εκείνο, πράγμα το οποίο δεν έπραξε. Κατά την επ' ακροατηρίου συζήτηση, η Jennings Ltd ανέφερε επίσης ότι, ακόμα και αν η B. S. Levez αγνοούσε το ύψος του μισθού του άνδρα προκατόχου της, τίποτε δεν την εμπόδιζε να ασκήσει αγωγή πριν από τον Σεπτέμβριο του 1993.

25 Πρέπει να υπομνησθεί ότι, δυνάμει του άρθρου 177 της Συνθήκης, το οποίο στηρίζεται σε μια σαφή διάκριση των καθηκόντων μεταξύ εθνικών δικαστηρίων και Δικαστηρίου, το τελευταίο είναι αποκλειστικά αρμόδιο να αποφαίνεται επί της ερμηνείας ή του κύρους κοινοτικού νομοθετήματος, βάσει πραγματικών

περιστατικών που του αναφέρονται από το εθνικό δικαστήριο (βλ., μεταξύ άλλων, απόφαση της 2ας Ιουνίου 1994, C-30/93, AC-ATEL Electronics Vertriebs, Συλλογή 1994, σ. I-2305, σκέψη 16).

26 Στο πλαίσιο αυτό, δεν εναπόκειται στο Δικαστήριο αλλά στο αιτούν εθνικό δικαστήριο να διαπιστώσει τα πραγματικά περιστατικά που προκάλεσαν τη διαφορά και να συναγάγει εξ αυτών τα αναγκαία συμπεράσματα για την απόφαση που καλείται να εκδώσει (βλ. απόφαση της 29ης Απριλίου 1982, 17/81, Pabst & Richarz, Συλλογή 1982, σ. 1331, σκέψη 12, και προμνησθείσα απόφαση AC-ATEL Electronics Vertriebs, σκέψη 17).

27 Στην υπό κρίση υπόθεση, από τη διάταξη περί παραπομπής προκύπτει ότι η εφεσείουσα της κύριας δίκης καθυστέρησε να ασκήσει την αγωγή της λόγω των ανακριβών πληροφοριών που της παρέσχε ο εργοδότης της τον Δεκέμβριο του 1991 σχετικά με το ύψος της αμοιβής που εισέπρατταν οι άνδρες εργαζόμενοι που εκτελούσαν εργασία ανάλογη με τη δική της.

28 Φαίνεται, συνεπώς, ότι, ακριβώς εξ αιτίας των ανακριβών, αν όχι εσκεμμένως εσφαλμένων, πληροφοριών που παρέσχε ο εργοδότης, η B. S. Levez δεν μπόρεσε να αντιληφθεί ότι, ακόμα και μετά τον Δεκέμβριο του 1991, υπήρξε θύμα δυσμενούς διακρίσεως λόγω φύλου.

29 Όσον αφορά τον προ του Δεκεμβρίου 1991 χρόνο, μόλις τον Απρίλιο του 1993 μπόρεσε η B. S. Levez να πληροφορηθεί την έκταση της διακρίσεως την οποία είχε υποστεί.

30 Όπως ορθώς παρατήρησε η Επιτροπή, μέρος μόνον της αγωγής της εφεσείουσας της κύριας δίκης επηρεάστηκε εν προκειμένω, αλλά, σε άλλη περίπτωση και υπό συγκρίσιμες περιστάσεις, η αγωγή θα μπορούσε να θεωρηθεί ως εκπροθέσμως ασκηθείσα στο σύνολό της κατ' εφαρμογήν του επίδικου κανόνα.

31 Όταν ένας εργοδότης παρέχει στον εργαζόμενο ανακριβείς πληροφορίες ως προς το ύψος της αμοιβής που εισπράττουν οι εργαζόμενοι του ετέρου φύλου που εκτελούν εργασία ανάλογη με τη δική του, ο εν λόγω εργαζόμενος δεν είναι σε θέση να γνωρίζει την ύπαρξη ή την έκταση της δυσμενούς διακρίσεως. Υπό τις συνθήκες αυτές, ο εργοδότης, επικαλούμενος τον επίδικο κανόνα, θα μπορούσε να στερήσει τον υπάλληλό του από τη δυνατότητα να κινήσει την ένδικη διαδικασία που προβλέπεται από την οδηγία προκειμένου να επιτύχει την τήρηση της αρχής της ισότητας των αμοιβών (βλ., τηρουμένων των αναλογιών, απόφαση της 17ης Οκτωβρίου 1989, 109/88, Danfoss, Συλλογή 1989, σ. 3199, σκέψη 13).

32 Τέλος, η παροχή στον εργοδότη της δυνατότητας να επικαλεστεί την εφαρμογή εθνικού κανόνα όπως ο επίδικος θα ήταν, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης, προδήλως ασυμβίβαστη με την ανωτέρω εκτεθείσα αρχή της αποτελεσματικότητας. Πράγματι, η εφαρμογή του εν λόγω κανόνα είναι, υπό τις ανωτέρω περιγραφείσες περιστάσεις, ικανή να καταστήσει πρακτικώς αδύνατη ή υπερβολικά δυσχερή την αναδρομική είσπραξη αμοιβών μη καταβληθεισών εξαιτίας δυσμενούς διακρίσεως λόγω φύλου. Επιβάλλεται η διαπίστωση ότι η παροχή της δυνατότητας αυτής ευνοεί τελικά την παράβαση του κοινοτικού δικαίου εκ μέρους του εργοδότη, η δόλια συμπεριφορά του οποίου προκάλεσε την καθυστέρηση στην εκ μέρους του υπαλλήλου του άσκηση αγωγής με αίτημα την εφαρμογή της αρχής της ισότητας των αμοιβών.

33 Εξάλλου, η εφαρμογή του επίδικου κανόνα στις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης δεν φαίνεται να μπορεί να δικαιολογηθεί λογικά από αρχές όπως η αρχή της ασφάλειας δικαίου ή η αρχή της ομαλής διεξαγωγής της δίκης.

34 Συνεπώς, στο πρώτο ερώτημα προσήκει η απάντηση ότι το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει την εφαρμογή κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος περιορίζει τη δυνατότητα του εργαζομένου να απαιτήσει την αναδρομική καταβολή αμοιβών ή αποζημίωση λόγω παραβιάσεως της αρχής της ισότητας των αμοιβών μόνο στα δύο προ της κινήσεως της ένδικης διαδικασίας έτη, περίοδο η οποία δεν μπορεί να επιμηκυνθεί, όταν η καθυστέρηση της ασκήσεως της σχετικής αγωγής οφείλεται στο γεγονός ότι ο εργοδότης παρέσχε εσκεμμένως στον ενδιαφερόμενο ανακριβείς πληροφορίες ως προς το ύψος της αμοιβής που εισπράττουν οι εργαζόμενοι του ετέρου φύλου που εκτελούν εργασία ανάλογη με τη δική του.

Επί του δευτέρου ερωτήματος

35 Ενόψει της απαντήσεως στο πρώτο ερώτημα, θα παρείλκε η απάντηση στο δεύτερο ερώτημα του εθνικού δικαστηρίου στο μέτρο που το ερώτημα αυτό αφορά αγωγή ασκηθείσα ενώπιον του Industrial Tribunal. Ωστόσο, η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου υποστηρίζει ότι, εν προκειμένω, η B. S. Levez θα μπορούσε βασίμως να ζητήσει, στο πλαίσιο αγωγής ενώπιον του County Court, την πλήρη αποκατάσταση της ζημίας την οποία υπέστη εξ αιτίας του ότι η δόλια συμπεριφορά του εργοδότη της την εμπόδισε να ασκήσει αγωγή δυνάμει του ΕΡΑ. Κατά την εν λόγω κυβέρνηση, η B. S. Levez θα μπορούσε να επικαλεστεί, ενώπιον του τελευταίου αυτού δικαστηρίου, τόσο τον ΕΡΑ όσο και τη δόλια συμπεριφορά του εργοδότη της χωρίς να εφαρμοστεί ο επίδικος κανόνας.

36 Ενόψει των πληροφοριών αυτών, με το δεύτερο ερώτημα πρέπει να νοηθεί ότι ερωτάται αν το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει την εφαρμογή του επίδικου κανόνα ακόμα και όταν υφίσταται άλλο μέσο θεραπείας το οποίο, όμως, ενδέχεται να συνεπάγεται την εφαρμογή δικονομικών κανόνων ή άλλων προϋποθέσεων λιγότερο ευνοϊκών απ' ό,τι οι εσωτερικού δικαίου προσφυγές που μπορούν να θεωρηθούν παρόμοιες.

37 Όπως υπομνήσθηκε στη σκέψη 18 της παρούσας αποφάσεως, ελλείψει συναφούς κοινοτικής ρυθμίσεως, στην εσωτερική έννομη τάξη κάθε κράτους μέλους εναπόκειται να ορίσει τα αρμόδια δικαστήρια και να θεσπίσει τους δικονομικούς κανόνες ασκήσεως των ενδίκων προσφυγών που αποσκοπούν στην κατοχύρωση της προστασίας των δικαιωμάτων τα οποία οι ιδιώτες αντλούν από το κοινοτικό δίκαιο. Ωστόσο, οι κανόνες αυτοί δεν μπορούν να είναι λιγότερο ευνοϊκοί από εκείνους που αφορούν παρόμοιες προσφυγές της εσωτερικής έννομης τάξεως (προμνησθείσα απόφαση Ansaldo Energia κ.λπ., σκέψη 27).

38 Συνεπώς, ενόψει των διευκρινίσεων που παρέσχε η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, πρέπει να παρατηρηθεί ότι, όταν ένας εργαζόμενος μπορεί να επικαλεστεί τα δικαιώματα που αντλεί από το άρθρο 119 της Συνθήκης και από την οδηγία ενώπιον άλλου δικαστηρίου, ο επίδικος κανόνας δεν θίγει την αρχή της αποτελεσματικότητας. Θα πρέπει, ωστόσο, να εξεταστεί αν, υπό τις περιστάσεις της υποθέσεως της κύριας δίκης, μια αγωγή όπως αυτή που θα μπορούσε να ασκηθεί ενώπιον του County Court πληροί την προϋπόθεση της τηρήσεως της αρχής της ισοδυναμίας.

39 Καταρχήν, στα εθνικά δικαστήρια εναπόκειται να εξακριβώνουν κατά πόσον οι διαδικαστικές προϋποθέσεις που θέτει το εσωτερικό δίκαιο για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων που παρέχει στους πολίτες το κοινοτικό δίκαιο είναι σύμφωνες προς την αρχή της ισοδυναμίας (βλ., επίσης, υπό το πνεύμα αυτό, προμνησθείσα απόφαση Palmisani, σκέψη 33).

40 Πάντως, για τους σκοπούς της εκτιμήσεως στην οποία θα πρέπει να προβεί το εθνικό δικαστήριο, το Δικαστήριο μπορεί να του παράσχει ορισμένα στοιχεία σχετικά με την ερμηνεία του κοινοτικού δικαίου.

41 Η τήρηση της αρχής της ισοδυναμίας προϋποθέτει ότι ο επίμαχος κανόνας εφαρμόζεται αδιακρίτως στις ένδικες προσφυγές που στηρίζονται σε παράβαση του κοινοτικού δικαίου και σ' εκείνες που στηρίζονται σε μη τήρηση του εσωτερικού δικαίου έχουσα παρόμοιο αντικείμενο και παρόμοια αιτία (βλ., τηρουμένων των αναλογιών, απόφαση της 15ης Σεπτεμβρίου 1998, C-231/96, Edis, Συλλογή 1998, σ. I-4951, σκέψη 36).

42 Ωστόσο, η αρχή αυτή δεν μπορεί να ερμηνευθεί ως υποχρεώνουσα το κράτος μέλος να επεκτείνει το πλέον ευνοϊκό εσωτερικό καθεστώς στο σύνολο των ενδίκων προσφυγών που ασκούνται, όπως στην υπόθεση της κύριας δίκης, στον τομέα του εργατικού δικαίου (βλ., υπό το πνεύμα αυτό, προμνησθείσα απόφαση Edis, σκέψη 36).

43 Προκειμένου να διαπιστωθεί αν η αρχή της ισοδυναμίας τηρείται εν προκειμένω, το εθνικό δικαστήριο, το οποίο είναι το μόνο που έχει άμεση γνώση των δικονομικών κανόνων που ισχύουν για τις ένδικες προσφυγές στον τομέα του εργατικού δικαίου, πρέπει να εξετάσει τόσο το αντικείμενο όσο και τα ουσιώδη χαρακτηριστικά των ενδίκων προσφυγών του εσωτερικού δικαίου που υποτίθεται ότι είναι παρόμοιες (βλ. προμνησθείσα απόφαση Palmisani, σκέψεις 34 έως 38).

44 Εξάλλου, τα εθνικά δικαστήρια οφείλουν να αναλύουν κάθε περίπτωση στην οποία τίθεται το ζήτημα αν μια εθνική διάταξη του δικονομικού δικαίου είναι λιγότερο ευνοϊκή από εκείνες που αφορούν παρόμοιες ένδικες προσφυγές του

εσωτερικού δικαίου λαμβάνοντας υπόψη τη θέση της διατάξεως αυτής στο σύνολο της διαδικασίας, την εξέλιξη της διαδικασίας και τις ιδιομορφίες της ενώπιον των διαφόρων εθνικών αρχών (βλ., τηρουμένων των αναλογιών, προμνησθείσα απόφαση Van Schijndel και Van Veen, σκέψη 19).

45 Όσον αφορά την υπόθεση της κύριας δίκης, πρέπει να εξεταστούν, αφενός, τα επιχειρήματα της Κυβερνήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου, η οποία υποστηρίζει ότι, από πλευράς της αρχής της ισοδυναμίας, μια αγωγή στηριζόμενη στον ΕΡΑ, νόμο προγενέστερο τόσο της προσχωρήσεως του Ηνωμένου Βασιλείου στις Κοινότητες όσο και της εκδόσεως της οδηγίας, συνιστά μορφή ένδικης προσφυγής του εσωτερικού δικαίου συγκρίσιμη με ένδικη προσφυγή στηριζόμενη απευθείας στο άρθρο 119 της Συνθήκης. Δεδομένου ότι ο ΕΡΑ έχει εφαρμογή σε διάφορες αγωγές αποσκοπούσες στην τήρηση της ισότητας των συμβατικών όρων, είτε αυτοί αφορούν την αμοιβή είτε όχι, εύλογον είναι να υπόκειται η άσκηση όλων αυτών των αγωγών στον ίδιο κανόνα περί αποκλειστικής προθεσμίας. Υπό τις συνθήκες αυτές, κατά την ως άνω κυβέρνηση, τηρείται η αρχή της ισοδυναμίας.

46 Συναφώς, πρέπει να παρατηρηθεί ότι ο ΕΡΑ αποτελεί την εθνική νομοθεσία με την οποία εφαρμόζεται η κοινοτική αρχή της απαγορεύσεως των διακρίσεως λόγω φύλου όσον αφορά τις αμοιβές, όπως αυτή απορρέει από το άρθρο 119 της Συνθήκης και από την οδηγία.

47 Επομένως, όπως ορθώς αναφέρει ο γενικός εισαγγελέας στο σημείο 48 των προτάσεών του, για την τήρηση της αρχής της ισοδυναμίας δεν αρκεί, όπως διατείνεται η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, να εφαρμόζονται οι ίδιοι δικονομικοί κανόνες, ήτοι το άρθρο 2, παράγραφος 5, του ΕΡΑ, σε δύο συγκρίσιμα είδη αγωγών, της μιας ασκουμένης βάσει του κοινοτικού δικαίου και της άλλης στηριζομένης στο εθνικό δίκαιο, εφόσον πρόκειται για ένα και το αυτό μέσο παροχής ένδικης προστασίας.

48 Πράγματι, από την προσχώρηση του Ηνωμένου Βασιλείου στις Κοινότητες, ο ΕΡΑ αποτελεί τη νομοθεσία με την οποία το Ηνωμένο Βασίλειο εκπληρώνει τις υποχρεώσεις που υπέχει, καταρχάς, από το άρθρο 119 της Συνθήκης και, κατόπιν, από την οδηγία. Δεν μπορεί, συνεπώς, να αποτελέσει την ενδεδειγμένη βάση συγκρίσεως προκειμένου να διαπιστωθεί η τήρηση της αρχής της ισοδυναμίας.

49 Αφετέρου, πρέπει να εξεταστούν οι περιπτώσεις που μνημονεύονται στη διάταξη περί παραπομπής. Από τη διάταξη αυτή προκύπτει ότι θα μπορούσαν να θεωρηθούν παρόμοιες προς αγωγή στηριζόμενη στον EPA οι αγωγές που αφορούν μη εκτέλεση των υποχρεώσεων που απορρέουν από σύμβαση εργασίας, δυσμενή διάκριση ως προς την αμοιβή στηριζόμενη σε φυλετική διάκριση, παράνομη παρακράτηση αποδοχών, ή διάκριση λόγω φύλου αφορώσα θέματα άσχετα προς την αμοιβή.

50 Αν αποδειχθεί, βάσει των αρχών που διατυπώνονται στις σκέψεις 41 έως 44 της παρούσας αποφάσεως, ότι μια αγωγή στηριζόμενη στον EPA και ασκούμενη ενώπιον του County Court είναι παρόμοια με μία ή περισσότερες από τις αγωγές που αναφέρει το εθνικό δικαστήριο, στο τελευταίο θα εναπόκειται ακόμα να εκτιμήσει κατά πόσον η πρώτη αγωγή υπόκειται σε λιγότερο ευνοϊκούς δικονομικούς κανόνες ή άλλες προϋποθέσεις.

51 Συναφώς, θα ήταν ενδεδειγμένο να εξεταστεί μήπως ένας μισθωτός ευρισκόμενος στην κατάσταση της B. S. Levez, προκειμένου να επικαλεσθεί στο ακέραιο ενώπιον του County Court τα δικαιώματα που αντλεί από το κοινοτικό δίκαιο, υποβάλλεται σε πρόσθετα έξοδα ή υπόκειται σε πρόσθετες προθεσμίες σε σχέση προς ενάγοντα ο οποίος, στηριζόμενος σε δικαίωμα δυνάμενο να θεωρηθεί παρόμοιο, αντλούμενο από την εθνική νομοθεσία, θα μπορούσε να κινήσει απλούστερη και, καταρχήν, λιγότερο δαπανηρή ένδικη διαδικασία ενώπιον του Industrial Tribunal.

52 Εξάλλου, κρίσιμο επίσης θα ήταν το — μνημονευόμενο από το εθνικό δικαστήριο — στοιχείο ότι ο επίδικος κανόνας εφαρμόζεται αποκλειστικά και μόνο στις αγωγές με τις οποίες ζητείται ίση αμοιβή χωρίς διάκριση λόγω φύλου, ενώ άλλες αγωγές, στηριζόμενες σε δικαιώματα απορρέοντα από το εσωτερικό δίκαιο και δυνάμενες να θεωρηθούν παρόμοιες, δεν περιορίζονται από την εφαρμογή τέτοιου κανόνα όπως ο επίδικος, οπότε θα αρκούσε, προς επίκληση των δικαιωμάτων αυτών, η άσκηση αγωγής ενώπιον του Industrial Tribunal.

53 Ενόψει των ανωτέρω, πρέπει να δοθεί η απάντηση ότι το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει την εφαρμογή κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος περιορίζει τη δυνατότητα του εργαζομένου να απαιτήσει την αναδρομική καταβολή αμοιβών ή αποζημίωση λόγω παραβιάσεως της αρχής της ισότητας των αμοιβών μόνο

στα δύο προ της κινήσεως της ένδικης διαδικασίας έτη ακόμα και αν υπάρχει άλλο μέσο θεραπείας, αν το τελευταίο αυτό μέσο θεραπείας υπόκειται σε λιγότερο ευνοϊκούς δικονομικούς κανόνες ή λιγότερο ευνοϊκές προϋποθέσεις από εκείνες που προβλέπονται για παρόμοιες ένδικες προσφυγές του εσωτερικού δικαίου. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να κρίνει κατά πόσον συντρέχει τέτοια περίπτωση.

Επί των δικαστικών εξόδων

54 Τα έξοδα στα οποία υποβλήθηκαν η Κυβέρνηση του Ηνωμένου Βασιλείου, η Γαλλική Κυβέρνηση και η Επιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, που κατέθεσαν παρατηρήσεις στο Δικαστήριο, δεν αποδίδονται. Δεδομένου ότι η παρούσα διαδικασία έχει ως προς τους διαδίκους της κύριας δίκης τον χαρακτήρα παρεμπίπτοντος που ανέκυψε ενώπιον του εθνικού δικαστηρίου, σ' αυτό εναπόκειται να αποφανθεί επί των δικαστικών εξόδων.

Για τους λόγους αυτούς,

ΤΟ ΔΙΚΑΣΤΗΡΙΟ,

κρίνοντας επί των ερωτημάτων που του υπέβαλε με διάταξη της 14ης Αυγούστου 1996 το Employment Appeal Tribunal, London, αποφαίνεται:

1) **Το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει την εφαρμογή κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος περιορίζει τη δυνατότητα του εργαζομένου να απαιτήσει την αναδρομική καταβολή αμοιβών ή αποζημίωση λόγω παραβιάσεως της αρχής της ισότητας των αμοιβών μόνο στα δύο προ της κινήσεως της ένδικης διαδικασίας έτη, περίοδο η οποία δεν μπορεί να επιμηκυνθεί, όταν η καθυστέρηση της ασκήσεως της σχετικής αγωγής οφείλεται στο γεγονός ότι**

ο εργοδότης παρέσχε εσκεμμένως στον ενδιαφερόμενο ανακριβείς πληροφορίες ως προς το ύψος της αμοιβής που εισπράττουν οι εργαζόμενοι του ετέρου φύλου που εκτελούν εργασία ανάλογη με τη δική του.

2) Το κοινοτικό δίκαιο απαγορεύει την εφαρμογή κανόνα του εθνικού δικαίου ο οποίος περιορίζει τη δυνατότητα του εργαζομένου να απαιτήσει την αναδρομική καταβολή αμοιβών ή αποζημίωση λόγω παραβιάσεως της αρχής της ισότητας των αμοιβών μόνο στα δύο προ της κινήσεως της ένδικης διαδικασίας έτη ακόμα και αν υπάρχει άλλο μέσο θεραπείας, αν το τελευταίο αυτό μέσο θεραπείας υπόκειται σε λιγότερο ευνοϊκούς δικονομικούς κανόνες ή λιγότερο ευνοϊκές προϋποθέσεις από εκείνες που προβλέπονται για παρόμοιες ένδικες προσφυγές του εσωτερικού δικαίου. Στο εθνικό δικαστήριο εναπόκειται να κρίνει κατά πόσον συντρέχει τέτοια περίπτωση.

Rodríguez Iglesias Puissochet Hirsch

Jann Mancini Moitinho de Almeida

Murray Edward Ragnemalm

Schintgen Ιωάννου

Δημοσιεύθηκε σε δημόσια συνεδρίαση στο Λουξεμβούργο την 1η Δεκεμβρίου 1998.

Ο Γραμματέας Ο Πρόεδρος

R. Grass G. C. Rodríguez Iglesias